

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.3.03>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

О.В. ГОЛУБ,
В.В. МАКАРЧУК

Особливості соціальної адаптації
першокласників (дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування)
до умов інтернатного закладу*

O.V. GOLUB, V.V. MAKARCHUK. **Peculiarities of social adaptation of first-graders (orphans and children deprived of parental care) to the conditions of a boarding school.** *The article deals with the problems of the adaptation of first-graders to the conditions of a residential institution. The specifics of social adaptation and peculiarities of adaptation of first-graders are revealed. The experience of teachers working on the peculiarities of junior pupils socialization to the conditions of a residential institution is generalized. Socio-pedagogical conditions of socialization of orphans and children deprived of parental care in children's homes are revealed. The system of educational work in extra-curricular time in residential institutions is analyzed. The contents and forms of work of the teacher on adaptation of children to studying at boarding school are revealed. The*

effective means of adapting pre-school children is defined - different types of game activities (plot-role, dramatized, mobile, game exercises, etc.).

Keywords: orphans, socialization, social conditions, social and educational conditions, growing, boarding schools.

1. Постановка проблеми

Найважливішим життєвим періодом людини є дитинство. Це етап фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного розвитку, формування і набуття важливих знань, умінь та навичок. Сучасним стратегічним завданням українського суспільства, держави й освітніх закладів є охорона дитинства, створення необхідних і комфортних психолого-педагогічних умов навчання і виховання підростаючого покоління – громадян незалежної України [18].

Сучасні реалії політичної, соціально-економічної і життєво-побутової сфери в Україні, спричинені наслідками різних ситуацій (АТО, анексія Криму та ін.) загострює питання навчально-виховної діяльності щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Згідно даних Укрінформ «Сьогодні майже 106 тис. дітей, або 1,5% усього дитячого населення країни живуть і виховуються в інтернатах, але тільки 8% з них є сиротами – решта 92% мають батьків. Більшість дітей потрапляють до інтернатних закладів переважно через бідність і неспроможність сім'ї надати необхідні послуги дитині. Щонайменше 600 тис. дітей проживають у неблагополучних родинах, і вони, по суті, «стоять у черзі» на потрапляння до інтернатних закладів» [7]. Як зазначають фахівці (Г. Мазур, Т. Титаренко), Україна через останні події на Донбасі також переживає появу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які пережили психологічні та фізичні травми [10; 16]. Тому сьогодні стратегія профілактики сирітства, умов адаптації, перебування дитини уже в самому інтернатному закладі, де вихованці проводять значну частину свого життя та соціалізації, потребує корегувань і змін з урахуванням особливостей нинішньої ситуації.

Мета цієї статті – визначити особливості соціальної адаптації першокласників – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – до умов інтернатного закладу.

2. Виклад основного матеріалу

Нині проблема соціальної адаптації знайшла своє відображення у численних дослідженнях науковців. Так, поняття «соціальна адаптація» розглядається як взаємодія, взаємозв'язок, пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища (А. Андреев, Д. Зак, Л. Канішевська, Б. Кобзар, Б. Паригін, Л. Ростова, С. Свириденко, В. Слюсаренко та ін.). Адаптація – багатокомпонентне явище, яке включає в себе біологічні, психологічні і соціальні компоненти. Динамічність процесів соціальної адаптації особистості визначається розв'язанням протиріч, головними серед яких є протиріччя між характером норм і вимог, зумовлених новою роллю і внутрішньою готовністю особистості до їх засвоєння і виконання.

Процес соціальної адаптації вихованців до умов школи-інтернату є надзвичайно гострою проблемою. Як зазначають В. Вугрич, В. Демиденко, І. Дубровіна, О. Ігнатова, Л. Канішевська, Б. Кобзар, Л. Кузьменко, Є. Постовойтов, Г. Прихожан, Г. Рузьська, С. Свириденко, В. Слюсаренко та ін., вихованці інтернатних закладів складають специфічну категорію школярів, яким властиві проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру: відсутність навичок самостійної поведінки і позаситуативного спілкування з іншими людьми, невпевненість, комплекс неповноцінності, почуття соціальної відчуженості, недостатній вияв позитивних соціально-рольових орієнтирів, підвищена агресивність, нехтування собою як особистістю; проблеми адаптації до нового середовища.

Намім понує думка В. Слюсаренка, який зазначив, що прилучення дітей до школи-інтернату є початковою стадією соціального виховання і розглядається як складний багатокомпонентний процес, що є складовою частиною фундаментальної проблеми адаптації дітей до соціального середовища [13, с. 48]. Дане явище пов'язане із складними процесами соціальних та психолого-педагогічних явищ. Входження новачка до соціальної мікрогрупи становить взаємну складність як для групи, так і для особистості. Особливо складним періодом адаптації в школі-інтернаті є вступ дітей дошкільного віку до першого класу. У цей період багато залежить від того, як діти зараховуються до школи – з одного дитячого будинку, чи з різних.

Адаптація дітей у школі-інтернаті пов'язана із складними процесами соціальних та психолого-педагогічних явищ. Входження новачка до соціальної мікрогрупи становить взаємну складність як для групи, так і для особистості. Особливо складним періодом адаптації в школі-інтернаті є вступ дітей дошкільного віку у перший клас. У цей період багато залежить від того, як діти зараховуються до школи – з одного дитячого будинку, або з різних.

Зазвичай адаптаційний період в школі-інтернаті становить 2 місяці. Під час адаптації до умов школи-інтернату в дітей можливі порушення функцій нервової системи, зниження імунітету, що призводить до загального погіршення стану здоров'я.

Більшість вихованців інтернатних закладів не володіють навичками адаптації саморегуляції і відчують різноманітні і гострі адаптаційні труднощі: не задовольняються основні психологічні потреби людини в безпеці, любові, турботі і т.д. У них посилюються почуття страху, тривоги, злості, образи. Тому проблема формування навичок адаптації першокласників та новачків є актуальною для інтернатних установ. Для багатьох дітей-сиріт адаптація до спільного життя в умовах школи-інтернату є складним випробуванням, тому що дитина стикається з низкою проблем, які не в силах вирішувати сама, і дорослі покликані допомогти йому в цьому.

Щоб визначити, як можна допомогти першокласнику заадаптуватися в школі-інтернаті, необхідно взяти до уваги їхні вікові особливості.

Щоб визначити, як можна допомогти першокласнику заадаптуватися в школі-інтернаті, необхідно взяти до уваги їхні вікові особливості.

У молодшому шкільному віці (від 6 до 10 років) провідною стає навчальна діяльність, тобто спеціально організована діяльність щодо засвоєння теоретичних форм мислення. При повноцінному становленні цієї діяльності в учнів виникає необхідна довільність психічних процесів, внутрішній план дій і рефлексія на власні дії, поведінку як найважливіші особливості теоретичної свідомості. Сприйняття знаходить якості організованого спостереження, мислення стає зв'язним логічним міркуванням.

Формування передумов навчальної діяльності – найважливіший напрямок психічного розвитку в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.

До кінця дошкільного віку можна виділити три основних психологічних придбання: початок довільної поведінки за рахунок довільності пізнавальних процесів (уява, образне мислення, довільна пам'ять і увага) та децентрації (виокремлення) особистості (виникнення самосвідомості особистості). Серед них найбільше значення має поява довільної поведінки, яка є основою самостійності, що складається до кінця дошкільного віку. І саме сформованість і рівень розвитку зазначених психологічних новоутворень зумовляють рівень готовності дитини до школи і перші кроки адаптації до неї.

Отже, етап соціальної адаптації першокласників до умов школи-інтернату є найважливішим. Метою цього етапу є визначення рівня самосвідомості вихованців, зниження їх тривожності, посилення внутрішньої позиції школяра, становлення позаситуативно-особистісного спілкування, зростання рівня самосвідомості в ігровій, трудовій, навчальній діяльності, поведінці та спілкуванні.

Враховуючи специфіку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування основними завданнями виховної роботи педагогів щодо соціальної адаптації дітей в інтернатному закладі має стати наснаження та підтримка вихованців у процесі їх становлення, розумінні себе, власних можливостей, емоцій, поведінки, а також у відновленні довіри до дорослих.

Запорукою успішної соціальної адаптації першокласників до умов інтернатного закладу визначаємо такі педагогічні умови: 1) створення навколо дитини комфортного освітньо-розвивального середовища, яке створить почуття безпеки, позбавить від страху та зможе заспокоїти; 2) реалізація особистісно орієнтованого підходу у вихованні, що забезпечить ефективну компенсацію психічних дефектів, гармонійний розвиток дитини.

Фундаментальною основою адаптаційного періоду мають стати принципи особистісно-орієнтованого виховання, а саме: принцип розуміння дитини; принцип цілеспрямованого створення емоційно насичених виховних ситуацій; принцип особистісно-розвивального спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих вчинків; постійна готовність до побудови відносин; участь у житті соціуму [2, с. 124–127].

Немає сумніву в тому, що центром і основним сенсом освітньо-виховного процесу всього педагогічного колективу школи-інтернату

має стати особистість, яка розвивається. Дитина як суб'єкт педагогічного процесу, реалізуючи свої інтелектуальні й творчі здібності, особистісні інтереси і потреби, у цей адаптаційний період зустрічається з труднощами і проблемами, вирішення яких можливе лише за допомогою професіонала – дорослого. Тому для успішної адаптації першокласників та проведенні ефективної виховної роботи вихователь має знати психологічні, фізіологічні особливості розвитку кожного учня.

Важливим елементом початкової виховної роботи із першокласниками є вивчення їхніх особистих справ, на основі яких мають оформлятися щоденники педагогічного спостереження і складатися плани індивідуальної роботи.

Доцільними при складанні індивідуальних планів є питання: вивчення умов життя вихованця до прибуття до школи-інтернату; вивчення батьків і рідних, їхні заняття, спосіб життя і ступінь впливу на дитину; з'ясування рівня загальноосвітньої підготовки; виявлення його творчих здібностей, інтересів і нахилів; дисципліна і навички культури поведінки; ставлення до праці; активність його в колективі; ставлення до товаришів; фізичний розвиток і стан здоров'я. Складання таких планів індивідуальної роботи є ефективним інструментом вивчення індивідуально-психологічних особливостей учнів, їхніх нахилів і здібностей та визначення оптимальних шляхів соціальної адаптації першокласників.

Перед педагогами школи-інтернату у цей період постає найважливіша проблема: як знизити рівень тривожності вихованців. Інакше кажучи, як послабити психічну напруженість дітей, сприяти процесу їхньої соціалізації; виявити причини, які викликають у вихованців відчуття дискомфорту в закладах інтернатного типу, і встановити, чи можливо компенсувати ці втрати.

Із самого початку шкільного життя вихователь має зробити учня своїм помічником, партнером їхнього спілкування, коли він активно допомагає в творенні самого себе. Дитина повинна почуватися не тільки такою, що навчається і виховується, але і як самостійно діюча особистість: педагог звертається за допомогою до вихованців, разом з ними з'ясовує істину, визначає напрями пошуку. Така позиція нам здається найбільш сильною в теоретичному і практико-виховному плані.

Для психолого-педагогічної корекції тривожності особистості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і таких, що залишилися без опіки батьків, можна запропонувати систему прийомів впливу вихователя з позицій гуманістичної педагогіки, а саме: *у поведінці* – взаєморозуміння, співчуття, зняття напруги, особистісна перспектива, вибіркова оцінка негативних вчинків, очікування завтрашньої радості; *у спілкуванні* – безумовне прийняття і довіра до особистості дитини, формування мотивів поведінки, які реально усвідомлюються, формування реально діючих мотивів поведінки, аналіз конфліктних ситуацій, приклад та авторитет педагога у ставленні до дітей, позитивний вплив авторитету педагога на взаємини дитини з однолітками; *у діяльності* – позитивне стимулювання, авансування успіху, акцентування досягнень дитини в діяльності, парціальна оцінка результатів, коментоване керування, створення виховних ситуацій з елементами новизни, опори на життєвий досвід дітей, поетапне формування розумових дій, особистісно-орієнтоване навантаження діяльності.

Застосування в практичній діяльності вихователем такої системи прийомів психолого-педагогічної корекції особистості молодшого школяра дозволить змінити роль авторитарного педагога на толерантного, який орієнтується на особистість вихованця.

Щоб у майбутніх учнів сформувати «внутрішню позицію школяра» (Л. Божович) [3], нівелювати їхню тривогу перед вступом до першого класу школи-інтернату доречно в серпні перед початком навчання організувати пропедевтичні навчальні заняття «Вступ до шкільного життя» (6 занять), в основі яких лежить ідея співробітництва педагога з майбутніми першокласниками.

Ці заняття орієнтовані на підтримку та поглиблення якостей дошкільника, на яких базується вміння вчитися, допомагають знімати хвилювання у зв'язку зі зміною провідної діяльності, викликають у них емоції і співпереживання, необхідні для успішного розв'язання завдань виховання самостійності.

У поведінці дошкільників вже існують імітаційна, вільна (не імітаційна) форми поведінки, дія за зразком чи інструкцією дорослого, дія за власним задумом. Відомо, що в ситуації граничної невизначеності (а саме така ситуація особливо помітна у перші шкільні дні, коли дитина ще не знає, чого від неї очікують оточуючі) різко зростають імітаційні тенденції.

Тому для того, щоб діти навчилися розрізняти дві ситуативні взаємодії з дорослим – ситуацію наслідування, ретельності і ситуацію не наслідування, – у курсі «Вступ до шкільного життя» доцільно ввести веселі «завдання-пастки». Пастки – це нерозв’язані чи некоректно складені задачі. Щоб не потрапити до пастки, не можна діяти суворо за інструкцією педагога: щось треба зробити по-своєму або зовсім не зробити, але не за примхою, а за логікою завдання. Наприклад, вихователь, серед інших простеньких прикладів на додавання пропонує дітям таке завдання: «Візьми три палички. Склади з них трикутник, а тепер з цих паличокклади квадрат...» Такі завдання вимагають не стільки знання арифметики, геометрії, скільки постійного аналізу вимог дорослого, який однаково заохочує як вміле виконання, засноване на наслідуванні, і як своєчасний «непослух», відмову від нерозумної дії. Поведінка вихователя навмисно «опобутовується», він позбавляється ореолу «взірця», «незаперечного судді».

Тій же меті (виробленню звички розрізняти імітаційні очікування дорослого) підпорядковані і завдання, які вимагають від дитини вміння запитувати, самостійно з’ясовувати дані, яких не вистачає, наприклад: вихователь просить на плані багатоповерхового будинку «вгадати його вікно». Вихованці, які не вміють визначати завдання до кінця, дійсно обирають вікно навмання. Діти ж, які вміють запитувати, з’ясовують поверх, порядковий номер вікна і навіть цікавляться, зліва чи справа вести відлік. Але ж серед першокласників школи-інтернату таких дітей одиниці.

Подібні завдання роблять для першокласників відкритою ту систему відносин, у яку запрошує їх дорослий. Усвідомлюючи її на матеріалі дошкільних завдань, непов’язаних з досягненням математичних, лінгвістичних та інших шкільних знань, діти зосереджуються саме на тому, що є найважчим у перші дні тижня шкільного життя: вони опановують нові очікування дорослих.

Особлива увага в адаптаційний період має приділятися формуванню у першокласників вищої форми спілкування – позаситуативно-особистісної (у дітей-сиріт в основному сформоване ситуативно-особистісне спілкування), яка призводить до перебудови в усій складній системі різноманітних видів активності дитини. Для неї характерні: потреба у взаєморозумінні і співпереживанні; особистісні мотиви; мовленнєві засоби спілкування.

Тому з початку навчального року можна прилучити дітей до гуртка «Абетка спілкування», метою якого є формування в учнів здатності відчувати і розуміти себе й іншу людину, бачення себе у минулому, теперішньому та майбутньому, почуття самоповаги і прагнення до визнання з боку інших людей («Я – гарний»), почуття приналежності до статі та своєї самостійності у цій сфері («Я – хлопчик, чоловік» чи «Я – дівчинка, жінка») позаситуативно-особистісного спілкування, навичок самостійної діяльності, ініціативної активності і соціальної відповідальності.

Спілкування вихованця з дорослим під час занять гуртка має розвиватися за трьома напрямками: тема висловлювань; рівень обробки інформації; ініціативність дитини.

Характер занять залежить від індивідуальних особливостей та можливостей кожного першокласника, адже саме така робота з ним – необхідна умова розвитку мовлення школяра, підвищення рівня самосвідомості. Однак, незважаючи на велике розмаїття індивідуальних, групових та колективних форм занять з вихованцями з розвитку їхнього спілкування, можна виокремити загальний принцип організації таких занять – випереджаюча ініціатива дорослого.

Учневі даються зразки спілкування, якими той ще не володіє. Головні труднощі при проведенні таких занять полягають в тому, щоб не просто демонструвати перед вихованцем досконаліші та поки що недосяжні йому форми спілкування – пізнавального й особистісного, а вести дитину за собою, включати її в це спілкування, формуючи вміння ставити позаситуативні запитання. Заняття мають починатися з того рівня спілкування, якого вихованець вже досяг, тобто з того, що йому цікаво.

Мета організованих занять полягає в тому, щоб досягти зрушень у самопізнанні та спілкуванні дитини. Як показує практика, такий рух відбувається поступово, переходячи від констатації фактів до складніших форм обробки інформації, навчаючи керувати своєю увагою, розвиваючи уяву, пам'ять, зосереджуючи «внутрішній погляд» на самопізнанні і розумінні інших людей. Все це сприяє комфортнішій адаптації дитини.

Дітям пропонується «теоретичне» співробітництво в ході спільної бесіди. На кожному занятті в бесідах з вихованцями можна торкатися складніших та абстрактніших тем, відштовхуючись від конкретних якостей окремих людей і доходячи до якостей, які властиві людям

взагалі (дисциплінованість, організованість, самостійність, доброта, чесність, мужність тощо).

Як показує практика, діти можуть розгорнуто характеризувати дії дітей у групі, описувати деталі поведінки однолітків, але на початковому етапі вони мало звертають увагу на власну поведінку, на свій внутрішній світ. З часом першокласники уже можуть розгортати цілі дискусії на теми «соціального» характеру, заглиблюватися в різні аспекти свого «Я», взаємин дітей, дорослих, висловлювати власні думки (про свої мрії, друзів, емоції тощо).

Спілкування між вихователем та дітьми має бути спрямованим на розвиток свідомості та самосвідомості першокласників не тільки на спеціально організованих заняттях, але й у поведінці, різних видах діяльності (навчальній, ігровій, суспільно корисній).

Однак у школі-інтернаті спілкування вихованця з дорослим або має директивний характер, або виноситься на відповідні заняття. Отже, необхідна спеціальна робота щодо включення мовленнєвого спілкування в самостійну діяльність дитини, з вербалізації її практичного досвіду. Таке включення можливе лише у спеціально організованій спільній діяльності.

В адаптаційний період ефективним є використання методики О. Смирнової, яка дозволяє аналізувати розумові дії дітей, формувати мотиви та внутрішній план дій [14, с. 48–51]. У цій методиці використовуються такі прийоми.

1. Мовленнєве спілкування, яке включене в діяльність.

Вихователь має не просто спостерігати за самостійними діями першокласників, а брати участь у них на правах партнера, створюючи ситуації вибору мети, боротьби мотивів, прогнозування. Час від часу ставити різні запитання, наприклад:

– на усвідомлення вибору мети: «Що ти зараз хочеш зробити та чому?», «Як ти хочеш та чому?», «Як ти вважаєш та чому?», «Навіщо тобі ця машинка та паличка?», «Для чого ти це робиш?», «Ти можеш...». Запитання «Чому?» необхідне для усвідомлення мотиву дії.

– на створення ситуації боротьби мотивів: «А чому ти так хочеш?», «А як вчинити інакше? А як краще?», «А як вчинив би інший хлопчик, чому?», «А як би вчинила я, вгадай. А чому я б так вчинила?», «Тобі не нудно грати? Може, пограємо в іншу гру?», «У що ти зараз граєш? Що будеш робити потім?».

– прогнозування та обговорення можливих наслідків: «А що буде далі?», «А що буде, якщо ...?».

Мета полягає в тому, щоб зупинити потік безперервних, спонтанних та ситуативних дій дітей (характерних для вихованців шкіл-інтернатів), спонукати його до їх усвідомлення.

Використання цього прийому передбачає такі завдання:

1. Виділити для молодшого школяра часовий план його активності, співвіднести його минулі, теперішні та майбутні дії в обмежених тимчасових рамках (15–20 хв.). Часовий план дитячої діяльності тісно пов'язаний з усвідомленням її цілей та засобів. Запитання типу: «Для чого тобі це потрібно?», «Що ти будеш робити з цією лялькою?», «Що спочатку, а що потім?» спрямовують увагу вихованця на цілі та засоби його дії.

2. Фіксувати суб'єктивні стани дитини (її настрій, ставлення до діяльності). Періодичні запитання дорослого «Ти не втомився?», «Тобі цікаво?», «Нудно чи весело?», «Тобі це важко робити чи легко?» орієнтують вихованця на себе, свій емоційний стан і ставлення до власних дій.

3. Ставити учня в ситуацію вибору, що повинен здійснити він сам, показати можливості альтернативної поведінки. Альтернативні запитання типу «Чим ти хочеш малювати – олівцями чи фарбами?», «З ким тобі цікавіше – зі мною чи з Сашком? Чи, може, одному?», «Що тобі потрібно для прибирання – віник чи ганчірка?» спонукають дитину уявити різні варіанти власних дій і краще усвідомити свої бажання.

Кількість та характер запитань не мають бути жорстко фіксованими і залежать від конкретних обставин та індивідуальних особливостей першокласників.

2. Планування ігрової діяльності.

Групові завдання. Група першокласників (3–4 дитини) заздалегідь складає план майбутньої спільної гри: розподіляють ролі, визначають порядок дій, обов'язки кожного персонажа, його характер, проміжні й кінцеві етапи гри. При цьому вихователь не диктує свої рішення, не нав'язує плани, а допомагає порадами.

3. «Усний щоденник» (бесіда про події в житті дітей).

Наприкінці дня перед сном доречно буде запитати вихованців про події дня, що минув, попросити розповісти що-небудь цікаве, що сталося з ними за останній час, запропонувати згадати, коли та чому вони плакали або сміялися, що їм найбільше запам'яталося на уроці, прогулянці тощо. Розмовляючи з дитиною, необхідно намагатися наповнити суб'єктивним змістом традиційні та загальні

для всіх режимні моменти.

У першокласників на початковому етапі навчання нестандартно об'єднуються дві провідні діяльності – ігрова і навчальна. Як відзначав Д. Ельконін, у грі активно формуються передумови мотиваційної готовності дитини до школи, відбувається первинна емоційно-дієва орієнтація у сенсах людської діяльності, виникає усвідомлення свого органічного місця в системі взаємин з навколишніми. Якщо дошкільник не вміє сам грати – він не готовий до школи [10].

Дані психологів О. Лішина, В. Мухіної та наші спостереження за молодшими школярами показали, що вихованці школи-інтернату не вміють грати ані в рольові ігри, ані в ігри з правилами, ані в ігри-драматизації книг, мультфільмів, телепередач [8; 9].

Саме тому в адаптаційному періоді необхідно приділяти велику увагу такому класичному прийому виховання, як іграм з правилами [14]. Ця робота має передбачати дві цілі. По-перше, розвиток самосвідомості, тренування уваги, пам'яті та уяви. По-друге, збагачення ігрового репертуару вихованців і тим самим удосконалення їхніх умінь, необхідних для спілкування з дорослими та з однолітками. Відомо, що в молодшому шкільному віці воно багато в чому зводиться до ігор, а популярність дитини серед однолітків значною мірою визначається її вмінням грати, знанням ігор.

Можна запропонувати комплекс ігор, який будується на основі взаємин ігрового партнерства, узгодженій участі кожного учня у тому, що прийнято всіма, а не на стосунках суперництва [14, с. 87-128; 15]. Перші ігри за своїм характером – ігри-забавлянки та дитячі хороводи. Вони створені за зразком народних та несуть у собі елементи фольклору і народної культури. Такі ігри приваблюють першокласників насамперед тим, що відповідають їхнім потребам у русі, спілкуванні та в образному поетичному слові. Поєднання рухів зі словом сприяє усвідомленню змісту гри. Така організація ігрової діяльності учнів допомагає вихователю завоювати симпатії першокласників, їхню довіру.

Першими та найпростішими мають бути забави і хороводи, у яких діти діють одночасно та однаково: «Сонечко і дощик», «Про Катрусю та цапка», «Ой, у перепілки», «Нумо, в коло!», «Бульбашка», «Каруселі», «Діти в лісі» тощо. Спільність рухів та ігрових інтересів посилюють радісні переживання та емоційне піднесення першокласників.

Подальші ігри мають бути спеціально спрямовані на виховання морально-вольових якостей. Вони спонукають дитину гуманно ставитися до своїх однолітків та посилювати контакти з дорослими. Це такі ігри, як «Хто швидше?», «Птахи і зозуля», «Горобці і автомобіль», «Карасі і щука», «Гуси-лебеді», «Мишоловка» тощо. У заключних іграх «Два морози» «Пастух і вівці», «Паличка-стукалочка» вихованці вчаться допомагати один одному (іноді ризикуючи бути спійманими). Опорою тут є задоволення, яке дитина отримує від свого доброго вчинку. Спостерігаючи за діями інших, першокласники вчаться оцінювати їх правильність, бачити помилки та неточності своїх товаришів. На цій основі виникає вміння оцінювати і власні дії, тобто появляються елементи самоконтролю.

У цей період вихователь має підтримувати та заохочувати вияви активності у скутих, сором'язливих, тривожних дітей. Бажано не наполягати на їхніх публічних виступах і відповідях перед усім класом. Певний період таких дітей можна включати в групи з 2-3-х учнів, які разом будуть розповідати вірш, співати пісню тощо, щоб вони відчули дружню підтримку. Важливо звертати увагу інших учнів на їхні успіхи, підвищувати їхній статус у класі.

У першому класі перед вихователем школи-інтернату з самого початку стоїть завдання розвитку у дітей навичок самообслуговування, адже набуті у дошкільному дитинстві, вони ще недостатньо засвоєні та міцні.

Вихователь має роз'яснити вихованцям значення самообслуговування і правил поведінки, демонструвати, як треба діяти, потім аналізувати разом із групою, як виконав доручення їхній товариш.

При організації дій і поведінки дітей, особливо в щоденно повторюваних режимних компонентах, самообслуговуванні, великого значення набуває також ігрове спілкування [11].

Вихователь може у своїй роботі використовувати різні прийоми для підтримки позитивного настрою, підйому емоційного тону дітей: ігрову імітацію голосу, пантоміміку і звернення від імені казкових персонажів («Лист від Короля Лева», «Телеграма від Русалочки», «Записка в повітряній кульці», запрошення від Попелюшки, Білосніжки тощо). Заражаючи дітей своїм настроєм, вихователь дає їм певний ігровий імпульс, спонукає їх із задоволенням та швидше одягатися, їсти, вмиватися, доглядати за квітами, прибирати в ігровій кімнаті, чергувати в їдальні тощо.

Привчаючи стежити за своїм зовнішнім виглядом, вихователь може використовувати таку ігрову форму спілкування: хтось із дітей стає поруч із дзеркалом і запитує: «Світло моє, дзеркальце, скажи та усю правду розкажи...» Інший школяр, ховаючись за дзеркалом, озвучує: розхвалює гідності костюма чи зачіски товариша або нагадує про необхідність підтримувати зовнішність у порядку.

Після засвоєння дітьми певних навичок настає період, коли учні майже автоматично виконують їх. Для пришвидшення темпу самообслуговування, можна вносити елементи змагання і проводити ігри «Хто швидше?» і «Хто охайніше?», які використовуються, наприклад, під час самообслуговування: «Хто краще, швидше застелить своє ліжко?» Вихователь може запровадити приз – різнобарвні великі метелики, які «сідають» на найохайніше ліжко. Все це сприяє створенню розвивального середовища школи-інтернату та позитивному настрою адаптації першокласників.

Із самого початку шкільного життя значна увага має приділятися розвитку самооцінки дітей як важливої форми вияву самосвідомості у спілкуванні, поведінці, різних видах діяльності. Адже самооцінка є важливим джерелом усвідомленості вихованцем самого себе як суб'єкта діяльності [2].

Можна ввести об'єктивну оцінку дій першокласника у максимально розгорнутій, змістовній формі. Разом з тим, ця оцінка не має мати прямого оцінного судження. Цю «безоцінну» оцінку дає вихователь, досить докладно розповідаючи кожному учневі, що саме той робив правильно, що неправильно, чого навчився, а чого ще не вміє. При цьому першокласники не порівнюються поміж собою, оцінка дається кожному окремо і лише за виконання конкретного завдання («Ти сьогодні...»). Спілкування з вихованцем має будуватися так, щоб фіксувати його увагу на ставленні до цієї діяльності, а не на його особистості. Найголовніше, що така оцінка має бути об'єктивною, обов'язково мати позитивні моменти, ґрунтуватися на цілком зрозумілих вихованцю критеріях, таких, котрі в майбутньому він сам міг би застосувати для самооцінки.

На наступному етапі можна розміщувати оцінки на зворотній стороні листівки із зображенням звірят (кожний малюнок відповідає певній оцінці). Вихованець спочатку одержує таку листівку від дорослого, а потім сам обирає «правильну» оцінку.

В кінці адаптаційного періоду вводиться розгорнута самооцінка як важлива форма вияву самосвідомості. Багато психологів

відзначають, що в першокласника ще слабо диференційовані як кількісні, так і якісні сторони самооцінки. Адже критерії, які використовує вихованець при самооцінці, великою мірою залежать від педагога. Як справедливо зауважив Б. Ананьєв, оцінне судження дитини «безперервно переплітається з оцінним ставленням до неї з боку товаришів і особливо вихователя» [1, с. 119].

На останньому етапі вихованець, крім оцінки своєї власної роботи, час від часу має оцінювати роботу кого-небудь з товаришів, пояснюючи й обґрунтовуючи свою пропозицію. Необхідно відзначити, що такі оцінки зацікавлено обговорюються дітьми, викликають суперечки, у які вихователь без спеціального прохання не має втручатися. Широко такі прийоми самооцінки мають застосовувати і керівники гуртків школи-інтернату, які відвідують першокласники. Усвідомлення вихованцями школи-інтернату свого внутрішнього світу має здійснюватися в єдності з їхньою власною діяльністю, поведінкою, ставленням до людей.

3. Висновки

Отже, успішність соціальної адаптації першокласників – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – до умов школи-інтернату залежить від створення комфортного освітньо-розвивального середовища та особистісно-орієнтованого підходу до життя дітей і може проводитися за такими параметрами: рівень пристосованості до нової ситуації, емоційний комфорт, ставлення до різних сторін інтернатного життя, прийняття норми правил інтернату, становище дитини в групі однолітків, формування адекватної самооцінки та поведінки.

References:

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Анаев. – М., 1980. – Т. 2: Психология педагогической оценки. – 288 с.
2. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Божович Л. И. Психическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович, Л. С. Славина. – М.: Знание, 1979. – 96 с.
4. Виховання особистості учня інтернатного закладу як суб'єкта самостійної життєдіяльності: наук.-метод. посіб. / Свириденко С. О. (кер. авт. кол), Канішевська Л. В., Кузьменко Л. В., Єременко Л. В., Ігнатова О. І., Бернацька О. Б., Грігчина А. І., Карпушевська Л. Р. – К.: Ін-т проблем виховання НАПН України, 2009. – 236 с.

5. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія / Л. В. Канішевська. – К.: ХМЦНП, 2011. – 368 с.
6. Кобзарь Б. С. Основы формирования гуманных взаимоотношений учащихся школ-интернатов для сирот и детей оставшихся без опеки родителей, во внеурочной деятельности / Б. С. Кобзарь. – К.: Стилос, 1999. 250 с.
7. Кількість дітей в Україні зменшилась майже вдвічі Режим доступу:
8. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2165052-kilkist-ditej-v-ukraini-zmensilas-majze-vdvici.html>
9. Лишённые родительского попечительства: Хрестоматия / Под ред. В. С. Мухиной. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
10. Лишин О. В. Педагогическая психология воспитания / О. В. Лишин. – М.: Институт практич. психол., 1997. – 256 с.
11. Мазур Г. Є. Правові проблеми дітей України в умовах військової агресії / Г. Є. Мазур / Право. – Вип. 30. – 2015. – С. 135–138.
12. Михайленко Н. Я. Как играть с ребёнком / Н. Я. Михайленко, Н. А. Коротова. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
13. Особливості виховання самостійності першокласників шкіл-інтернатів Режим доступу: <http://headinsider.info/1x2e0e.html>
14. Слюсаренко В. Г. Соціально-педагогічні функції і перспективи розвитку установ інтернатного типу в Україні / В. Г. Слюсаренко. – К., 1996. – 412 с.
15. Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками / Е. О. Смирнова. – М.: Академия, 2000. – 160 с.
16. Сучасні проблеми виховання учнів шкіл-інтернатів: теорія і практика : колект. монографія / за ред. О. В. Голуб. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. – 510 с.
17. Титаренко Т. М. Направления психологической реабилитации личности, переживающей события войны / Т. М. Титаренко / Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій: зб. статей. – К., 2015. – С. 3–14.
18. Шейко М. К. Рухливі ігри дошкільників / М. К. Шейко. – К.: Рад. школа, 1972. – 255 с.
19. Щасливими не народжуються, ними стають Режим доступу: <http://svmisto.com.ua/1608-schaslivimi-ne-narodzhuyutsya-nimi-stayut.html>
20. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д. Б. Эльконин. – М.: Учпедгиз РСФСР, 1960. – 328 с.

Transliteration of References:

1. Ananiev B.H. (1980). Izbrannyye psikhologicheskiye trudy: v 2 t. / B.H. Ananiev. M. T. 2: Psikhologiya pedagogicheskoy otsenki. 288 s.
2. Bekh I.D. (1998). Osobystisno-zorrientovane vykhovannia / I.D. Bekh. – K.: IZMN. 204 s.

3. Bozhovich L.Y. (1979). Psikhicheskoe razvitie shkolnika i ego vospitanie / L.Y. Bozhovich, L.S. Slavina. M.: Znanie. 96 s.
4. Vykhovannia osobystosti uchnia internatnoho zakladu yak subiekta samostiinoi zhyttiediialnosti: nauk.-metod. posib. / Svyrydenko S.O. (ker. avt. kol), Kanishevska L.V., Kuzmenko L.V., Yeremenko L.V., Ihnatova O.I., Bernatska O.B., Hritchyna A.I., Karpushevska L.R. – K.: In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy, 2009. 236 s.
5. Kanishevska L.V. (2011). Vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti: monohrafiia / L.V. Kanishevska. K.: KhmTsNP. 368 s.
6. Kobzar B.S. (1999). Osnovy formirovanyia humannykh vzaimootnoshenyi uchashchykhshia shkol-internatov dlia sirot i detei ostavshykhshia bez opeky roditelei, vo vneurochnoi deiatelnosti / B.S. Kobzar. K.: Stylos. 250 s.
7. Kilkist ditei v Ukraini zmenshylyas maizhe vdvichi Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2165052-kilkist-ditei-v-ukraini-zmensilas-majze-vdvici.html>
8. Lishionnye roditelskogo popechitelstva: Khrestomatyia / Pod red. V.S. Mukhynoi. M.: Prosveshchenie, 1991. 223 s.
9. Lishin O.V. (1997). Pedahohicheskaia psikhologhyia vospitanyia / O.V. Lishin. – M.: Institut praktych. psikhol. 256 s.
10. Mazur H.Ye. (2015). Pravovi problemy ditei Ukrainy v umovakh viiskovoi ahresii / H. Ye. Mazur / Pravo. Vyp. 30. S. 135–138.
11. Mykhailenko N.Ya. (1990). Kak ihrat s rebionkom / N.Ya. Mykhailenko, N.A. Korotova. –M.: Pedahohyka. 160 s.
12. Osoblyvosti vykhovannia samostiinosti pershoklasnykiv shkil-internativ Rezhym dostupu: <http://headinsider.info/1x2e0e.html>
13. Sliusarenko V.H. (1996). Sotsialno-pedahohichni funksi i perspektyvy rozvytku ustanov internatnoho typu v Ukraini / V.H. Sliusarenko. K. 412 s.
14. Smirnova E.O. (2000). Osobennosti obshcheniia s doshkolnikami / E.O. Smirnova. M.: Akademyia. 160 s.
15. Suchasni problemy vykhovannia uchniv shkil-internativ: teoriia i praktyka : kolekt. monohrafiia / za red. O.V. Holub. Donetsk: Landon–XXI, 2013. 510 s.
16. Tytarenko T.M. (2015). Napravleniia psikhologhicheskoi reabylytatsyy lychnosti, perezhyvaiushchei sobytyia voyny / T.M. Tytarenko / Psikhologhichna dopomoha osobystosti, shcho perezhывае naslidky travmatychnykh podii: zb. statei. K. S. 3–14.
17. Sheiko M.K. (1972). Rukhlyvi ihry doshkilnykiv / M. K. Sheiko. K.: Rad. shkola. 255 s.
18. Shchaslyvymy ne narodzhuiutsia, nymy staiut. Rezhym dostupu: <http://svmisto.com.ua/1608-schaslivimi-ne-narodzhuyutsya-nimi-staiut.html>
19. Elkonin D.B. (1960). Detskaia psikhologhyia / D.B. Elkonin. M.: Uchpedhyz RSFSR. 328 s.

*Authors***O.V. HOLUB**

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy,
Berdyansk State Pedagogical University,
Berdyansk, Ukraine
E-mail: dove_ov@ukr.net*

V.V. MAKARCHUK

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Educational
Technologies and Pedagogical Creativity,
Uman State Pedagogical University named
after P. Tychyna,
Uman, Ukraine
E-mail: makarchukvika10@gmail.com*

Abstracts

О.В. ГОЛУБ, В.В. МАКАРЧУК. Особливості соціальної адаптації першокласників (дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) до умов інтернатного закладу. У статті розглядаються проблеми адаптації першокласників до умов інтернатного закладу. З'ясовано специфіку соціальної адаптації та особливості адаптації першокласників. Узагальнено досвід роботи педагогів щодо особливостей соціалізації учнів молодшого шкільного віку до умов інтернатного закладу. Виявлено соціально-педагогічні умови соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках. Проаналізовано систему виховної роботи в позаурочний час у закладах інтернатного типу. Розкрито зміст і форми роботи педагога з адаптації дітей до навчання у школі-інтернаті. Визначено ефективний засіб адаптації дошкільників – різні види ігрової діяльності (сюжетно-рольові, театралізовані, рухливі, ігрові вправи тощо).

Ключові слова: діти-сироти, соціалізація, соціальне середовище, соціально-педагогічні умови, виховання, дитячі будинки, школи-інтернати.

O. GOLUB, V. MAKARCHUK. **Specyfika adaptacji społecznej pierwszoklasistów (sierot i dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej) do warunków internatu.** W artykule omówiono problematykę adaptacji pierwszoklasistów do warunków internatu. Wyjaśniona została specyfika adaptacji społecznej oraz szczególne cechy adaptacji pierwszoklasistów. Podsumowano doświadczenia zawodowe nauczycieli dotyczące specyfiki socjalizacji uczniów na etapie edukacji wczesnoszkolnej w warunkach internatu. Ukazano uwarunkowania społeczno-pedagogiczne socjalizacji sierot i dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej przebywających w domach dziecka. Przeanalizowano zasady pracy wychowawczej w godzinach pozalekcyjnych w placówkach internatowych. Przedstawiono treść i formy pracy nauczyciela nad adaptacją dzieci do nauki w szkole z internatem. Określono skuteczny sposób adaptacji przedszkolaków - różne rodzaje zabaw (zabawy tematyczno-fabularne, teatralne, ruchowe, ćwiczenia w formie zabawy itp.).

Słowa kluczowe: sieroty, socjalizacja, środowisko społeczne, warunki społeczno-pedagogiczne, wychowanie, domy dziecka, internaty.

* Матеріал підготовлено у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлено на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПІТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)